

Léta 1876—1883, jež zahrnuje tento svazek fejetonů, jsou v Nerudově životě obdobím vrcholného rozmachu tvůrčích sil. V průběhu těchto sedmi let vychází tiskem největší část jeho básnického díla, tvořící podstatu jeho literárního odkazu. Počátek plodné sklizně předznamenávají první svazky jeho vybraných fejetonů; v těsném sledu za nimi následují Povídky malostranské (1877) a úsilí autorovo dosahuje první kulminace této periody v Písních kosmických (1878). Pak následuje chvilkový oddech, vyplněný 2. vydáním Obrazů z ciziny (1879) a Arabesek (1880), ale v závěru se křivka Nerudovy tvůrčí produkce znovu prudce vzepne: roku 1883 vycházejí dvě vrcholné a za básnickova života poslední dokončené sbírky — Balady a romance a Prosté motivy. Ovšem v této době, v prvních letech osmdesátých, vzniká také jádro jeho Zpěvů pátečních.

Sama tato velká umělecká bilance však nepostihuje zcela šířku a objem Nerudovy tvorby na přelomu sedmého a osmého desetiletí. Vždyť kromě toho, že vytvářel vrcholná básnická díla, rozvíjel také značnou aktivitu v společenském životě: působil k dovršení stavby velkého Národního divadla redakcí sborníku *Národ sobě*; stal se spolutvůrcem první zájmové organizace novinářů, Spolku českých žurnalistů, byl zvolen jeho místopředsedou a později předsedou a organizoval v jeho prospěch umělecké akademie, jež se měly stát manifestací národní kultury; dokonce na sjezdu mladočeské strany 1879 byl také zvolen za jednoho z jejích důvěrníků. Přitom stačil kriticky sledovat divadelní a výtvarný život v Praze a ve svých fejetonech glosovat veřejné dění v Čechách i za hranicemi.

Exponované společenské postavení mu přinášelo četné boje a nepřijemnosti. Na sklonku sedmdesátých let se

například přiosťřil vztah mezi ním a majitelem Národních listů Grégrem tak, že hrozil Nerudův odchod z redakce. Následky těchto rozbrojů a v neposlední řadě také vyčerpání z usilovné práce ovlivnily také fyzické zdraví Nerudovo. Počátkem osmdesátých let propukaly u něho první příznaky vleklé choroby, která ho po léta poutala s většími či menšími přestávkami na lože a omezila jeho styk s rušným životem. Často ho vyřadila i z pravidelné činnosti fejetonistické. Tak například za celý rok 1882 napsal Neruda jen dva fejetony na samém sklonku roku. A nadále pak psával fejetony už jen o nedělích, a to ještě s přestávkami. Choroba ho také vyřadila z činnosti divadelně kritické. A tak počínal ochabovat jeho vliv v redakci, podloměný už při roztržce na sklonku předchozího desetiletí. I nadále sice, jak svědčí grégrovská korespondence, přispíval radami k řízení listu, ale do redakce pozvolna přestával docházet.

Na sklonku sedmdesátých let se Nerudovy politické názory vyhranily v pocitu roztrpčení a znechucení z neschopnosti staročeských „vůdců“ národa, jenž přerůstal v obavu o samu existenci národa demoralizovaného politickou pasivitou. „Zlé, ukrutné časy postihly národ náš, horší všech předešlých; nebezpečí hrozilo sice vždy a důsledně, ale nikdy nebyl národ tak demoralizován, jak je nyní vlivem vůdcích sil. A co může malý národ, ovládla-li ho znemravnělost? Bez čistého nadšení není síly, bez síly není boje, je jen úpadek...“ píše v dopise A. V. Šemberovi v dubnu roku 1876. Toto přesvědčení v něm utvrzovala konfrontace domácích poměrů s národně osvobozeneckým zápasem Srbů a Černoorců. Vyvolávaly v něm směsici trpkého vědomí domácí malosti a nemohoucnosti a radostné sympatie se statečným bojem bratrských slovanských národů. Ani tu však nezapřel své demokratické stanovisko: „Celá válka je moc oficielní, vloni do Srbska za srbským vojskem byl bych šel, letos do Rumunska za ruským se mi nelíbí,“ sděluje příteli V. K. Šemberovi koncem dubna 1877, kdy se ruské armády chystaly překročit Dunaj a vpadnout do Bulharska. I jeho však později strhlo vítězné tažení Rusů,

jež v atmosféře národnostního napětí česko-německého chápal jako posilu slovanského, a tedy i národního uvědomění. —

Ruská vítězství a jejich ohlasy v Čechách měly nevraživou odezvu v rakouských vládních kruzích, které s obavami sledovaly jak ohrožení svých zahraničních zájmů, tak rozmach rusofilství a slavjanofilství v Čechách. V tomto smyslu byly i oficiální akce českých buržoazních politiků chápány jako postoj nepřátelský monarchii. Ale orientace na reakční imperialistické kruhy slavjanofilů v čele s Aksakovem značně oslabovala pokrokový význam těchto českých manifestačních projevů sympatií s národně osvobozeneckým bojem balkánských Slovanů. Liberální mladočeské křídlo vyzdvihlo proto v Národních listech jako protiváhu rusofilství sympatii k ruskému spojenci, *republikánské Francii*, v níž byl spatřován příklad společnosti, jež vstoupila do fáze dovršené buržoazně demokratické revoluce. S tím jistě souvisí i Nerudův fejetonní obraz ideálního demokratického státu, Republiky sanmarinské, otištěný v té době v NL.

Ale i jinak se lišil jeho pohled na balkánské události od oficiálního stanoviska. Nepodléhal tirádám na carské Rusko, uchovával si kritický odstup — upozorňoval nejen na hrdinství prostých ruských vojáků, ale také na neschopnost carských generálů. Sympatizoval se slovanskou velmocí především tam, kde se dostávala do konfliktu se zájmy vládnoucích kruhů Německa, s pangermanismem, v němž viděl hlavní mezinárodní nebezpečí. Zájmy a potřeby národa tvořily myšlenkovou základnu stanoviska, jaké zaujímal v balkánské válce; a byly mu také východiskem ke kritice domácích poměrů. Úspěchy Slovanů na jihu byly mu měřítkem české ochablosti, pasivity a malosti.

Touto myšlenkou je nesena převážná část jeho fejetonů z konce let sedmdesátých. Výjimku tvoří — kromě lokálních „drobných klepů“ — takřka jen ty, které vyvolalo na počátku roku 1878 úmrtí neblaze proslulého papeže Pia IX. a volba jeho nástupce Lva XIII., v nichž Neruda proti klerikální ortodoxii a tmářství vyzdvihuje sociální

a demokratický obsah ideje křesťanství — „té nejvznešenější, nejlidštější a nejpokročilejší v jádru svém“ —, v níž vidí v duchu havlíkovského liberalismu hlavní smysl působení pro lidský pokrok. V tomto pojetí objevuje se v jeho fejetonu věnovaném výročí Pia IX. také postava revolučního mnicha Uga Bassiho, jež přejde později jako motiv do jedné z básní Balad a romancí. Najdeme v jeho fejetonech také sociální motivy — třeba žánrový obrázek „Madony bídy“ —, letmo tu zavadí také o otázku židovskou, o problém sociálních zařízení pro dělníky, ale to hlavní, co vytváří patos myšlenkového směřování jeho díla v této době, je idea národa.

Těžiště Nerudova chápání lidu, vlastního jádra národa, se na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let přesouvalo k českému venkovu. Roku 1883 píše: „Dnes bychom my Čechové zajisté neměli vzdělaných takzvaných středních stavů, aniž četné zase inteligence, kdyby také novodobý ruch náš nebyl vyšel ‚zdola‘, ze sedlači... Smekejme před sedlači svou. Chraňme si venkovský náš lid. Ztratíme-li jej, pozbude-li své národní ryzosti, jsme národ ztracený.“ — Důkladné zdůvodnění tohoto posunu spisovatelova zájmu by si vyžádalo obšírného výkladu. Upozorníme tu aspoň na základní příčinu: agrární krize, proletarizace zemědělských malovýrobců vystoupila v tomto období jako velký společenský problém a posunovala opět do popředí rolníka jako představitele lidu a národnosti. Neruda a ještě spíše generace umělců, kteří přišli po něm, pohlíželi na tuto otázku ze svého zvláštního hlediska: pronikání kapitalismu na vesnici se jim jevilo jednak jako narušování mravní „čistoty“ venkovského lidu, jednak jako stírání svérázného životního stylu moderní uniformitou, v níž spatřovali nebezpečí pro národní svébytnost. Byl to tedy svého druhu protest proti formování života podle zákonů kapitalistické společnosti, jenž ovšem měl silné rysy romantické idealizace venkovského svérázu, pod nímž nezřídka zanikala sociální, ba filosofická podstata celé problematiky.

Neruda, na rozdíl od mnoha svých současníků, počítaje v to i Světlou, si byl v zestupného významu otázky sociální

vědom už od počátku sedmdesátých let, od doby Komuny. V roce 1878 dokonce přímo konstatuje růst její závažnosti: „Nejdřív námi zmítala otázka náboženská. Pak nás chytla do křížku otázka národní a drží nás s mladistvou silou dosud. A již nám sahá otázka třetí, otázka sociální, na límec.“ V jejím chápání však nepokročil spisovatel nad důsledný demokratismus, jenž kladl její vyřešení jako součást širšího cíle — dovršení národního osvobození. Nejzazší bod, k němuž Neruda došel, byl názor vyslovený ve známém prvomájovém fejetonu 1890, kde vítá dělnictvo jako spojence v tomto demokratickém hnutí za osvobození národa. Formování tohoto postoje lze sledovat už v době, kterou zahrnuje tento předposlední svazek jeho politických fejetonů.

Příspěla k tomu v podstatné míře i zpátečnická taktika buržoazních politiků, jež vyvolávala pro svou bezpátečnost a krátkozrakost odpor i u levicových liberálů, jakým byl například majitel Národních listů Julius Grégr. Tím spíše se Nerudovi už od počátku sedmdesátých let jevila česká politika jako nepřetržitý řetěz zklamání a potupy. Měl proto pro ni převážně slova pohrdání a úsměšků.

Za těchto okolností, po selhání politiků, se stala kompenzačním centrem ideového boje kultura, především literatura. Tato funkce dává českému umění této doby specifickou podobu. Umělci, literáti se považovali v této době buď za „svobodné“ tvůrce odpoutané od přizemní skutečnosti, anebo na druhé straně za oprávněnější mluvčí národa než politikové. Roku 1881 napsal Neruda: „Čeho jsme posud my Češi dosáhli, dosaženo literaturou: písemnictví české budilo, vydobývalo, vzdělávalo, povznášelo — ono jediné může se v národním životě vykázat úspěchy opravdovými, ano značnými.“ O dva roky později opakoval tento soud, rozšířený na celou kulturu, Sládek: „Naši hudebníci, sochaři, básníci a učenci, pokud jsou vpravdě našimi, učinili za posledních deset let pro náš národ více než všichni jeho politikové od nejvyššího k nejnižšímu.“ — Mladá generace literátů šla dokonce ve snaze rozejít se s politiky, včetně mladočeských nacionalistů, dále než sám

Neruda, připoutaný existenčně k Národním listům. Pomýšlela totiž dokonce na samostatnou politickou akci. I když k ní nakonec nedošlo, je to přesto důležité svědectví o tom, jak silná byla tehdy mezi mladými lumírovci snaha vyslovit své vlastní stanovisko. Jsou to první náznaky touhy po emancipaci od maloměšťácké společnosti — zprvu v oblasti politiky, kde úpadek byl nejzřetelnější. Na druhé straně byli ovšem tito umělci spjati se svou společností ještě mnoha dalšími pouty, z nichž nejsilnějším byla iluze „zdravého“, jednotného lidového jádra národa.

V literatuře našly tyto představy zvláště silný odraz. Do popředí tu vystupovaly především mravní problémy národní existence, otázka národního charakteru, jeho kladného obsahu a nositele. V umělecké odpovědi na tyto otázky a problémy byla spatřována cesta z politické a společenské krize.

Také Neruda viděl nejnaléhavější společenskou potřebu v řešení otázek národního uvědomění a charakteru a soustředoval na ně svou pozornost. Nutnost vyzdvihnout pokrokový obsah národního vědomí proti přízemnosti a omezenosti oficiální politické praxe se mu čím dále tím více jevila jako nezbytná podmínka dalšího rozvoje národa.

V časových fejetonech můžeme přímo sledovat, jak tento záměr nabýval konkrétní podoby. „Nejsme posud ničím a příčinou toho bude as známý ‚nedostatek národního uvědomění‘,“ poznamenává v jednom z nich roku 1877. A proto se stále a stále v jeho člancích pod čarou opakují kritické výtky malichernosti, přízemnosti, omezenosti, pohodlné bezmyšlenkovitosti a pasivity: „My, celek, budem radostně sledovat svůj vzrůst, budeme počítat osm, devět, deset miliónů a mít pyšné vědomí, že jsme ve světě tak důležití jako králíci, jejichž maso je živné a kůže v handlu velmi hledána.“ Hlavní předpoklad k překonání této morální krize a deprese vidí Neruda v upřímném odhalení skutečného stavu věcí, v odvaze říci nahlas reálnou pravdu o sobě samých: „Trvám, že není jediného poctivého muže mezi námi, který by, syt všech možných lží a prázdných, byt sebelesklejších frází, netoužil po tom, aby národem

zavládla všude a ve všem již pravda. Jsme-li v něčem choří, řekněm si to upřímně, jeť to jistý krok k uzdravení. Jsme-li v něčem slabí a nedochůdní, přiznejme se k tomu, již tím přiznáním nabýváme síly k mohutnějšímu. Vůdcové, střežte se klamat lid lži sebemenší a třebaš „dobře“ myšlenou, neboť lid je jako dítě; ztratí důvěru celou, jakmile seznal lež první... Národ pravdou ocelovaný překoná věky, jeho nezdrť rána žádná.“ Neruda sám byl věren tomuto realistickému přístupu ke skutečnosti.

Pomineme-li jeho Povídky malostranské, kde pravdu o české společnosti vyjádřil v uměleckém symbolu, hlásil se k němu otevřeně ve svých fejetonech z parlamentu, kde po mnohaleté odmlce znovu zasedli čeští poslanci. Jeho zrak mezi nimi marně hledal muže šedesátých let. Nalézal většinou jen obratné advokáty a podnikatele, jejichž „činy“ ve Vídni se rozcházely s bouřlivými frázemi pronášenými v Čechách. Úmrtím Sladkovského, v němž Neruda viděl jednoho z posledních představitelů důsledného demokraticismu a politické poctivosti, a Baráka, jenž mu ztělesňoval obětavé nadšení, mizí z jeho okolí poslední vrstevníci, v jejichž zásadovost skládal své politické naděje. Z jeho článků to jasně vysvítá: osobnosti, jež reprezentovaly „heroickou“ dobu šedesátých let, umírají nebo odcházejí ze scény, jejich političtí nástupci jsou ubohé nuly; bilance čtvrtstoleté politické práce je zoufale neutěšená: na všech stranách se černají hrozivé stíny hmotné i morální krize společnosti, která se zmítá v rozporech úpadkového liberalismu.

Ale národ se přesto rozvíjí a roste. Na základě tohoto nezvratného přesvědčení utvrzuje se Neruda ve své koncepci životodárné úlohy kultury v národním životě. Tyto představy se mu ztělesnily v dovršení dlouholetého úsilí národa o vybudování reprezentativní národní scény. „Ba zdá se mi skoro, že národ si myslí: tihleti pánové (= politikové, A.H.), to už vidím, mně nepomohou — budu přec jen nějak musit si pomoci sám. A jako v těch krásných letech šedesátých, kdy nadšení šlehalo až k nebesům, kdy v každém oku byl oheň a v každé ruce vřelý záchvěv,

chápe se sám svého díla.“ Národní divadlo proto vyplnilo trvale Nerudovy fejetony z těchto let. A vzepětí národního nadšení, které umožnilo znovuvybudování vyhořelé budovy v nečekaně krátkém čase, chápal básník jako jasný důkaz správnosti svých názorů.

Vedle toho věnoval Neruda značnou pozornost také zřízení české university; i to se mu — v duchu jeho koncepce vyzdvihující stěžejní funkci kultury v národním životě — jevilo jako problém, jehož řešení mělo mít zásadní význam pro rozvoj národa.

To jsou konkrétní události, na nichž spisovatel sledoval rozvoj „národní práce“. Těmito podněty pak byla ovlivňována i Nerudova snaha zachytit podstatu životního dění. Neruda se zamýšlí nad charakterem a obsahem národního citu. V dopise Anně Tiché z roku 1879 vyvozuje vznik vlastenectví z nejméně intimnějšího citu rodinného, z lásky mateřské, a přirovnává ho co do intenzity k naivnímu citu náboženskému. Uvažuje o něm i ve stati O českosti našich herců (1881), kde stanoví rysy národní specifiky z krajinných a přírodních podmínek. Tu všude můžeme sledovat myšlenkové prameny, jež se pak slévají v proud básnických obrazů nejen v Baládách a romancích a ve Zpěvech pátečních, ale i v Prostých motivech, v obrazech české krajiny.

V Nerudově básnickém díle tak dochází dovršení mimo jiné i snaha, již byla nesena jeho publicistika a celá veřejná činnost těchto let, — snaha naplnit činem vztah tvořivého češství k světovému pokroku humanity, vztah, v němž spočívá smysl národní kultury a národní existence vůbec. Neruda nezvolil cestu nejsnadnější, jakou šli mnozí jeho vrstevníci a následovníci — nezveršoval prostě časové úvahy, které vyslovil ve fejetonech. Závěry, jichž se dobral v kontaktu s živou národní skutečností, mu byly pouze východiskem k vypjatému tvůrčímu úsilí o postižení její podstaty, o vyjádření životního pocitu individua toužícího překonat meze své subjektivity a splynout s kolektivním bytím národa, lidstva, světa. A proto umělecká tvorba těchto let je svrchovaným činem básnickým.

Požadavek činného a činorodého vlastenectví, v něž ústí

Nerudova publicistická činnost v období druhé poloviny sedmdesátých let, naplnil spisovatel především vlastním příkladem občanským i básnickým. Jeho veřejná činnost se dovršuje založením knižnice Poetické besedy; první knihou, která tu vyšla, byly Balady a romance. Neruda tím chtěl vědomě určit program české poezii, literatuře, českému umění. Jeho společenská aktivita tu vrcholí. V okamžiku, kdy zklamali politikové, spisovatel vytyčuje kultuře závažný úkol: být mluvčím národa. Význam tohoto činu nepochopíme, nepoznáme-li podmínky a podněty, z nichž se zrodil, — ubohost doby a *tragický* heroismus zápasu o její překonání. K tomu nám otvírají cestu tyto fejetony.

Aleš Haman